

פולחן קדום בעיר עתיקה – חצור

מטרות השיעור

- 1) להבין את מכלול המונחים והממצאים הקדומים הנכללים במילה "פולחן".
- 2) לעמוד על היבטים שונים של הפולחן הממלכתי והציבורי בעיר הכנענית לעומת הפולחן הפרטי בה.
- 3) לקשר בין המקורות המקראיים לבין אלמנטים פולחניים כנעניים והממצאים בשטח.
- 4) לבדוק מי ומי העוסקים בפולחן ואת מי עובדים בעיר חצור לנוכח הממצאים והמקורות המקראיים.
- 5) ללמוד על אופיו של הפולחן לאחר נפילת חצור הכנענית ותחילת התקופה הישראלית.

פתיחה

מהו פולחן?

פולחן הוא מכלול הפעולות שאנשים מצווים או נוהגים לבצע במהלך [טקס דתי](#) או [טקס מסורתי](#) כלשהו. הפולחן יכול לכלול צורה קבועה מראש לביצוע עבודת האלוהים בדת מסוימת או בכת דתית. הפולחן יכול לשמש ביטוי לדוקטרינה חברתית רחבה או לאמונה אישית. המושג "פולחן" משמש בהקשר של עבודת האל בבתי תפילה כגון [כנסיות](#) או [בתי כנסת](#), אולם הדתות השונות נבדלות מאוד זו מזו מבחינת הקשר שבין הדוקטרינה לבין הפולחנים הכרוכים בה. לעתים קרובות יש קשר ישיר בין דבקות דתית לבין פולחן, המבטא בד"כ הערצה לאלוהות כלשהי.

גוף השיעור

א) מקדש ציבורי גדול

היכן נערכים טקסים דתיים כיום?

בבתי כנסת, כנסיות, מסגדים, רחבות ציבוריות לפני מבנים חשובים (לדוגמה - הנחת אבן פינה), בטבע (תפילות של חסידי ברסלב), בבתי פרטיים ועוד. אפשר לערוך טקס דתי בכל מקום.

מה ההבדלים בין עריכת טקס דתי בבית התפילה (בית כנסת, כנסייה או מסגד) לבין עריכתו בבית?

בית תפילה הוא מתחם ציבורי, ואילו הבית הוא מתחם פרטי; יש טקסים שקיומם מחייב מספר מסוים של אנשים, כגון מניין לתפילת קדיש, ומשום כך נוהגים לערוך אותם במתחם הציבורי, לעומת טקסים שאפשר לערוך בפרטיות; יש אף טקסים שחובה לערוך אותם בבית התפילה, כגון טקס לחם הקודש אצל הנוצרים, לעומת טקסים שאפשר לערוך גם בבית, כגון קידוש; תשמישי קדושה מסוימים נמצאים רק בבית התפילה הציבורי, כגון ארון הקודש בבית הכנסת או המחרב במסגד וכד'; יש טקסים הנערכים ע"י אדם מוסמך (רב, כומר, קאדי) בעבור הקהל, ולעומתם יש טקסים שכל אחד רשאי לערוך, וכיו"ב.

היכן היה מקום הפולחן המרכזי בישראל לפני שהחלו להתפלל בבתי כנסת? בית המקדש בירושלים.

האם בית המקדש היה מתחם פרטי או מתחם ציבורי?

מתחם ציבורי. המקדש נחשב ביתו ומשכנו של האל, להבדיל מבית פרטי או ממקום פתוח.

מי ניהל את הפולחן בבית המקדש? הכהנים והלוויים, ולעתים אף המלך.

משימה לתלמיד

בית מקדש לא היה "מוסד" ייחודי לבני ישראל. גם לכנענים היו מקדשים רבים. סיירו [במאגר המידע של חצור](#). קראו את [הערכים העוסקים בפולחן](#). כמה מקדשים בנויים נמצאו עד היום בחצור?
מידע למורה: מקדש המצבות, מקדש המגדל בשטח ח', המקדש הצפוני, המקדש המרובע, המקדש הדרומי.

מדוע היו בעיר מקדשים רבים ולא מקדש אחד בלבד?
הכנענים עבדו לאלים רבים.

משימה לתלמיד

היכנסו לערך העוסק במקדש המגדל שבשטח ח', בקרו בו [בתקופת הברונזה התיכונה](#) וגם [בתקופת הברונזה המאוחרת](#).
ממצא הוא חפץ עתיק שהארכיאולוגים מוצאים באתר החפירה. אילו ממצאים נתגלו במקדש?
נסו לשחזר את הפעולות שנעשו במקדש זה לפי הממצאים שבו.
התאימו בין פסוקי המקרא לבין הממצאים שנמצאו במקדש בשטח ח':

1. "ויקרב המלך אל המזבח ויעל עליו: ויקטר את עלתו ואת מנחתו ויסך את נסכו ויזרק את דם השלמים אשר לו על המזבח" (מלכים ב טז יג)
2. "ביום ההוא ישלך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחות" (ישעיה ב כ)
3. " ויעש...נחש נחושת וישמהו על הנס והיה אם נשל הנחש את האיש והביט אל נחש הנחשת וחי" (במדבר כא ט-י)
4. "וכתת נחש הנחושת...היו...מקטרים לו ויקרא לו נחשתן" (מלכים ב יח ד)
5. "כי עמד מלך בבל אל אם הדרך בראש שני דרכים לקסם קסם... שאל בתרפים ראה בכבד" (יחזקאל כא כו)
6. "ויעל על המזבח... לזבח לעגלים אשר עשה" (מלכים א יב לב)

משימה לתלמיד

לאיזה אל, לדעתכם, עבדו בשלב האחרון של המקדש? רכזו את סמלי האלים והיעזרו במידע המופיע בערך "[מקדש האורתוסטטים](#)".

הרחבה לתלמיד

ברחבי המזרח הקדום הייתה נהוגה "תזוזה" של אלים בין עמים שונים, "שאימצו" זה את אלוהיו של זה. הפר היה מקודש מיוון ועד מצרים. עשתורת וענת היו מוקרות הן במצרים הן בסוריה, וכך גם האל בעל.

ב) מצבות ופולחן

מידע למורה

עיין בערכים "[להתפלל לאל הירח](#)" ו"[שדה של מצבות](#)" כדי ללמוד על המצבות שנמצאו בחצור.

סוג נוסף של מקדשים כנעניים שאנו נתקלים בהם בחצור הם מקדשי מצבות. למה

משמשת המצבה בימינו?

בדרך כלל המצבה משמשת לכיסוי קברו של הנפטר, ועליה מציינים את שמו של הנפטר ופרטים נוספים הנוגעים לו. לעתים המצבות משמשות לציון אירוע מסוים, כגון מצבה לכבוד קרב שהתחולל במקום או מעשה גדול שאירע שם.

בתנ"ך מוזכרים שימושים נוספים למצבות: לעתים מקימים אותן כדי לצייין אירוע מסוים, ולרוב הן מייצגות אלים שונים ואת רוחותיהם של אבות המשפחה המתים. הכנענים נהגו להקים מצבות לאלוהיהם ולמתיהם ולעבוד אותן. על בני ישראל נאסר לעבוד את המצבות והם אף הצטוו להרוס אותן.

האם אתם זוכרים היכן מסופר במקרא על הקמת מצבה? לשם מה הוקמה המצבה?

יעקב הקים מצבה ונסך עליה שמן (בראשית פרק כ"ח י"ח).

מידע למורה

יש להדגיש את ההבדל שבין עבודה זרה, שבה עובדים את המצבות, לבין הקמת מצבה לציון אירוע מסוים.

ג) פולחן על במות

"וויצבו להם מצבות ואשרים על כל גבעה גבהה... ויקטרו שם בכל הבמות כגויים..."

(מלכים ב' י"ז י'–י"א)

מהן הבמות שאליהן התכוון מחברו של ספר מלכים? אין הכוונה לבמות שנינט, למשל, מופיעה עליהן... מדובר במשטחים מוגבהים העשויים בדרך כלל מאבן, במקום יישוב או בטבע, שעליהם קיימו טקסי פולחן לאלים - הקריבו קרבנות והעלו קטורת. התנ"ך מרבה להזכיר במות פולחן. עבודה לה' על הבמות הללו לא הייתה אסורה (ראו למשל שמואל א' פרק ט' י"ב-י"ד, שם פרק י' ה', דברי הימים א' פרק ט"ז ל"ט-מ'), אך כשהתפתו בני ישראל לעבוד אלילים אחרים על הבמות הללו, יצא עליהם קצפם של הנביאים. עם ריכוז הפולחן פסק המנהג לעבוד את ה' על הבמות (ראו ירמיהו פרק ל"ב ל"ה, הושע פרק י' ח' ועוד).

ד) תרפים

פסלוני אלים קטנים נמצאו לא רק במקדשים, אלא גם במבני מגורים ובקברי אנשים. אלילים קטנים אלו מזוהים לעתים עם התרפים המוזכרים בתנ"ך. התרפים היו אלילי הבית ושימשו בפולחן הביתי. מקצתם היו מעין ייצוג של האלים, כגון פסלון של עשתורת אלת הפריזון; אחרים שימשו כנראה לחיזוי עתידות. התרפים מוזכרים לעתים עם האפוד, ומשמשים לניבוי (שופטים פרק י"ז ה'); "כי תרפים דברו און וקוסמים חזו שקר..." (זכריה פרק י' ב')

האם זכור לכם היכן מסופר במקרא על תרפים?

רחל גנבה את התרפים של לבן אביה.

"ותגנב רחל את התרפים אשר לאביה" (בראשית פרק ל"א י"ט)

" ויאמר לבן ליעקב...למה גנבת את אלהי" (בראשית פרק ל"א כ"ו-ל')
"ורחל לקחה את התרפים ותשמום בכר הגמל ותשב עליהם" (בראשית פרק ל"א
ל"ד)

ה) סוף הפולחן הכנעני

עד כה הכרנו את סוגי הפולחן הכנעני בחצור, את המקדשים הציבוריים הגדולים, את
המצבות והבמות, את האילים והאלילות. כעת נראה מה היה בסופו של פולחן זה.

משימה לתלמיד

לפניכם פסוק מספר דברים, פרק י"ב ב'-ג'. ה' מצווה על בני ישראל:
"אבד תאבדון את כל המקמות אשר עבדו שם הגויים אשר אתם ירשים אתם את
אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן: ונתצתם את מזבחתם
ושברתם את מצבתם ואשריהם תשרפון באש ופסלי אלהיהם תגדעון ואבדתם את
שמם מן המקום ההוא" (דברים פרק י"ב ב'-ג')
קראו את הערך "[סופה של חצור הכנענית](#)". מה אירע למקדשי חצור ואליליה עם
התמוטטותה של חצור הכנענית?
מצאו בערך תמונות הממחישות את הפסוק מספר דברים.

ו) הפולחן בתקופה הישראלית

שלא כמו בתקופות שקדמו לה, שאופיינו במקדשים ובפסלים רבים, בחצור התגלתה עד כה
צלמית אחת בלבד מן התקופה הישראלית. הצלמית נמצאה כחלק ממטמון, מתחת לבמת
פולחן שלצדה מצבה אחת (לעומת מצבות רבות בפולחן הכנעני).
האם הדבר מעיד כי בני ישראל מילאו את הדיבר הראשון - "אנכי ה' אלהיך...לא יהיה לך
אלהים אחרים על פני: לא תעשה לך פסל וכל תמונה...לא תשתחוה להם ולא
תעבדם..." (שמות פרק כ' ב')? או שמא התקיים כאן הפסוק "ויהי כי חטאו בני ישראל
לה' אלהיהם...ויבנו להם במות בכל עריהם...ויצבו להם מצבות...ויעבדו את הבעל"
(מלכים פרק ב' ז'-ט"ז)? על כך אין לנו תשובה.

מידע למורה

אפשר להרחיב לשיעור תיאולוגי נוסף על משמעות עבודת השם בראשית התהוותו של עם ישראל, לעומת הימים שבהם רוכזה עבודת השם ב"מקדש מלך" בעיר ירושלים; על עבודה על במות המוקדשות לה' להבדיל מבמות שהוקדשו חלקן לה' וחלקן לאלילים אחרים, כפי שזעקו הנביאים.

סיכום

חיי הדת בחצור הכנענית היו נרחבים ומגוונים. מקדשים גדולים ומפוארים נבנו בעיר העליונה, ומקדשים קטנים וצנועים יותר נבנו בעיר התחתונה. יש לשער שכל התושבים, עשירים ועניים כאחד, השתתפו בפולחן לאלים הרבים. פולחן זה התקיים כ-1000 שנה. בתקופה זו נבנו המקדשים זה על גבי זה, וכך נשמרה כל העת קדושתו של המקום. הדבר דומה להר הבית בירושלים: במקום עמדו שני בתי המקדש, הראשון והשני, ומסגדי האסלאם כיום.

בתחילת התקופה הישראלית נחרבו מקדשיהם ואליליהם של הכנענים, ועידן חדש החל. מקדשים מפוארים לא קמו עוד ובמקומם נבנו במות פולחן, ועולמם הדתי של הכנענים הלך ונעלם.